

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНА ПАРАДИГМА У СУЧАСНОМУ МОРАЛЬНО ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Питання морального розвитку підростаючого покоління належить до національних інтересів нашої держави. Моральне становлення особистості – актуальна проблема демократичної України, яка творить своє майбуття через оптимізацію розвитку особистості, через ґрунтовний з позицій планетарного мислення, ціннісний підхід до людини. Особистість має розв'язувати масштабні світоглядні завдання, пізнавати себе як мікрокосм у макрокосмі, пізнавати іншу людину, визначати власну життєву стратегію та моральні орієнтири своєї життєдіяльності, усвідомлювати високу мету життя.

Нині змінюється освітня парадигма: від інтелектуалізму, раціоналізації та прагматизму Заходу українська педагогічна думка все динамічніше повертається в бік духовності, її пріоритету перед інтелектуальним у навчанні та вихованні. Кращі освітяни України апробують нові педагогічні технології становлення морально розвиненої та інтелектуальної особистості шляхом впровадження у шкільну практику виховання прогресивних та продуктивних педагогічних ідей, як то особистісно орієнтований підхід.

Актуальність проблеми визначає необхідність та важливість наукових досліджень з даного питання. Питання необхідності особистісного підходу у психології та педагогіці неодноразово порушувалось у працях В.О. Сухомлинського, І.С. Кона, А.В. Петровського, Б.О. Федоришина, І.Д. Бега та ін. Психологи К.О. Абульханова-Славська, О.Г. Асмолов, В.В. Давидов, В.О. Моляко, Л.М. Проколієнко, В.В. Столін, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, І.С. Якіманська розробили сучасні вимоги до формування особистісно орієнтованого підходу.

З огляду на архіважливість та актуальність означена проблема потребує досконалого сучасного вирішення насамперед з науково-педагогічної точки зору, позаяк від її вирішення залежить, яким буде наше суспільство завтра, яким шляхом йтиме, як буде жити далі. Питання про особливості особистісно орієнтованого морально виховного процесу недостатньо розроблене у педагогічній теорії та практиці виховання. Тому метою нашої статті є висвітлення основних аспектів упровадження особистісно орієнтованого підходу до морального виховання учнів.

Останнє десятиріччя характеризується зростанням інтересу до особистісно орієнтованого підходу у педагогічній психології та практичній педагогіці виховання. Зважаючи на складність і багатогранність розробки такого підходу, дослідники вважають за доцільне реалізувати його шляхом переходу до нього від інших, більш досконало розроблених підходів. Тому пропонують «особистісно-соціально-діяльнісний підхід» (О.В. Барабанщиков, М.Ф. Феденко), «принцип діяльнісно-особистісного підходу» (В.І. Андрєєв), «особистісно діяльнісний підхід» (Л.М. Деркач), «індивідуально-особистісний підхід» (О.Я. Савченко) тощо, що є по суті його варіативними

формами. Фундаментальні дослідження психології та педагогіки, присвячені особистісно розвивальним функціям навчання та виховання, дали поштовх до започаткування та розвитку особистісно орієнтованої парадигми освіти. Дослідженням її займаються І.Д. Бех, І.А. Зязюн, О.М. Пехота, В.В. Рибалка, Г.К. Селевко, В.А. Семиченко, В.В. Сєриков та ін.

Особистісно орієнтоване виховання утверджує, демократизує й гуманізує формування й розвиток підростаючої особистості, для якої свобода й соціальна відповідальність є головним життєвими орієнтирами [1, 5].

В центрі особистісно орієнтованої виховної парадигми знаходиться особистість учня з її потребами, мотивами діяльності, спрямованістю. Тому особистісно орієнтоване виховання розглядається як процес утвердження особистості як найвищої форми та цінності буття, навколо якої групуються суспільні пріоритети [5, 171].

Сутнісне ядро нової парадигми освіти, на думку О.В. Татенко, – «формування в нових поколіннях не просто знань, умінь і навичок (це вже було і є) і не просто формування особистості, а створити умови, в яких кожна нова людська істота отримує більшу можливість набути власне людських ознак і, відповідно, більшу можливість їх реалізувати у власне людському, автентичному для себе способі існування» [7, 21].

Дитина у площині особистісно орієнтованої освіти – повноцінний суб'єкт педагогічного процесу. Тому навчально-виховний процес треба організовувати на суб'єктному психолого-педагогічному принципі. «Тільки суб'єктність, зауважує О.В.Татенко, може пробуджувати суб'єктність... Тільки педагог, який внутрішньо замотивований на навчально-виховну діяльність, і який відчуває себе суб'єктом професійного і особистого життя, може пробудити дух суб'єктності у своїх вихованців. І навпаки, учитель, який відчуває себе об'єктом у всіх життєво значущих ситуаціях, навряд чи пробудить у своїх учнях мотивацію самодіяльності й саморозвитку. Адже суб'єктність – це не просто знання, вміння й навички, це, справді, душевно-духовна якість, яка фактично не формалізується в знаках, не купується й не дарується, а пробуджується, як почуття любові, добра, краси» [7, 21]. Мірою суб'єктності виступає моральність як інтегральна здатність людини до самодетермінації та творчої активності, інтеграції у світ ідеальних, об'єктивно існуючих цінностей, самоактуалізації її індивідуальних здібностей, пошуків та реалізації покликання.

Метою особистісно орієнтованого морального виховання є формування і розвиток у дитини особистісних цінностей. Таке виховання не просто декларує, а утверджує людину як найвищу цінність життя, яка зумовлює всі інші його пріоритети. Новий погляд на особистість передбачає визнання її індивідуальності, самотності, самоцінності, її розвиток не як «колективного суб'єкта», а насамперед як індивіда, наділеного власним неповторним суб'єктним досвідом. Індивідуальність розуміється психологами як неповторна своєрідність кожної людини, яка здійснює свою життєдіяльність суб'єкта розвитку протягом життя. Ця своєрідність визначається сукупністю особливостей психіки, яка формується під впливом

різноманітних факторів, які забезпечують анатомо-фізіологічну, психічну організацію людини [8, 27].

Психологи одностайні у тому, що лише у спілкуванні уможливується моральний розвиток особистості. Особистісно орієнтоване педагогічне спілкування розгортається на суб'єкт-суб'єктній основі і базується на засадах взаємодовіри, взаєморозуміння, взаємопідтримки. Особистісно орієнтоване спілкування – це налагодження особистих контактів педагога і школяра, школярів між собою, утвердження їх людської гідності, трансляцію і реалізацію їх унікальності, підтримання у них перманентного прагнення прилучатись до морально-духовних цінностей людства. У такому спілкуванні «відбувається перетворення, перебудова позицій особистості, змінюються ціннісні настанови» [4, 165]. Особистісно орієнтований підхід радикально змінює позицію вихователя і вихованця у спілкуванні. О.Я. Савченко вважає, що «особистісно-орієнтована система освіти створює нову педагогічну етику, визначальною рисою якої є взаєморозуміння. Ця етика: змінює позицію учнів і вчителів у спілкування, утверджує не рольове, а особистісне спілкування (підтримка, співчуття, утвердження людської гідності, довір'я); зумовлює потребу діалогу, діалогової взаємодії між вихователем і вихованцем як домінуючої форми навчального спілкування, спонукання до обміну думками, враженнями, моделювання життєвих ситуацій; включає спеціально-сконструйовані ситуації вибору, авансування успіху, самоаналізу, самооцінки» [6, 3-4].

У рамках особистісно орієнтованого підходу орієнтація учителя пов'язана із введенням школярів у ситуацію діалогу. Наповнити діалогічним спілкуванням увесь урок непросто. Це вимагає від педагога знань психології учнів певного віку, їх інтересів, захоплень, взаємин у класі, врахування цих особливостей у пошуку та виборі відповідних завдань, проблем, у організації уроку.

Керуючись необхідністю збільшення розвивальної ефективності виховання і морального в тому числі, особистісно орієнтована педагогіка працює над створенням і застосуванням якісно оновлених виховних методів. Нові методи створюються на основі механізмів співпереживання, позитивного емоційного оцінювання, рефлексивно-вольових механізмів, які звернені до свідомості учня, його самосвідомості, що передбачає творче засвоєння ним пріоритетних моральних норм і цінностей суспільства. Так, М.Ю. Красовицький пропонує наступні методи індивідуальної підтримки морального розвитку школярів: духовне спілкування з учнем; вивчення особистісних якостей дитини та динаміки їх розвитку; підтримка позитивних тенденцій у моральному розвитку особистості; допомога у подоланні негативних тенденцій у моральному розвитку дитини; аналіз наслідків, проектування наступних дій [3, 274].

Реалізація виховного процесу в особистісно орієнтованому руслі, спрямованому на виховання моральних цінностей особистості, неможлива без звернення дитини на саму себе, на свій внутрішній світ. Безумовно, виховання повинно опиратися на бажання самої дитини вдосконалювати

саму себе, на її активність. Моральне виховання починається із запитання : «Хто є Я?», тобто з осмислення власного «Я», його функцій й ролі, його взаємин з іншими людьми. Як суб'єкт соціалізації, творець свого власного світу і морального зокрема, дитина не просто засвоює соціальні, моральні норми і цінності суспільства. Цей процес засвоєння відбувається як своєрідний діалог дитини з морально-духовними життєвими пріоритетами і нерозривно пов'язаний з реалізацією активності людини, її саморозвитку і самореалізації в житті. Тобто, за особистісно орієнтованого підходу вихованець мислиться як індивід, здатний до самореалізації, самовдосконалення. Тому незаперечно важливою є орієнтація педагога у моральному вихованні на ідею «само» (самоусвідомлення, саморозвиток, самовизначення, самовдосконалення, самореалізація) [3, 128].

Уявлення вихованця про самого себе формується у зв'язку з певними відносинами, в які він вступає. Усвідомлення індивідом самого себе відбувається тільки тоді, коли він протиставляє себе іншим, порівнює себе з іншими людьми. Дитину потрібно вчити правильно розуміти себе, свій внутрішній світ, особливо на емоційному рівні. Стрижневим поняттям, яке характеризує процес повноцінної життєтворчості, тобто успішної самореалізації власних сил та здібностей є самовизначення. Навчитись жити означає засвоїти морально-духовний досвід, виробити свою позицію у відповідності до нього, своє ставлення до себе та навколишнього світу, зрозуміти себе, інших, різноманітні суспільні процеси, ставити перед собою цілі, щоб керуватись ними. Самовизначення особистості – це усвідомлений процес виявлення і утвердження людиною власної позиції, самореалізація її сил, здібностей, усвідомлення нею життєво значущих моральних цінностей, які визначають процес її життєтворення. У моральному аспекті досягнення цієї мети передбачає розвиток у вихованця таких якостей, які допомагають йому реалізувати себе як істоту суспільну і як неповторну особистість зі своїми специфічними запитами та індивідуальними способами самореалізації у соціумі.

Актуальна сфера самореалізації виникає у вихованця на кожному етапі розвитку. Залежно від віку він по-різному стверджує свою самостійність, дорослість, співставляє свої уявлення, погляди, думки з уявленнями, поглядами інших, відстоює право на повагу з боку інших. Допомогти йому оволодіти такими способами самоутвердження, які б не торкалися інтересів інших, тобто навчити діяти, дотримуючись моральних законів, прийнятих в суспільстві, надати йому право на самоутвердження, на повагу до його людської гідності – основні завдання педагога, який працює в особистісно орієнтованому режимі. У процесі самореалізації діти можуть проявляти як позитивні (доброта, чесність, принциповість, уміння зрозуміти іншого), так і негативні якості (грубість, хитрість, егоїзм тощо). Тому важливим для педагогічної роботи є зробити для дитини престижною сферу морального, а не аморального самоутвердження.

Специфіка виховної роботи за особистісного підходу полягає у формуванні дієвої позиції вихованця як творця себе. Новий гуманний погляд

на вихованця пов'язаний з пріоритетом особистості, ціннісним ставленням людини до самої себе, до інших людей. Допомогти дитині знайти себе у цьому житті, відшукати власний варіант життя, гідний високоморальної людини, навчити дитину будувати моральне-ціннісне спілкування з іншими людьми – головне призначення вихователя. Незаперечно вагомим є те, що виховання в особистісному вимірі забезпечує гармонію людини з самою собою шляхом визначення гармонії з іншими людьми, суспільством, довкіллям. Досягнення дитиною такої гармонії зі світом навколо неї складає сутність психологічного, морального здоров'я підростаючої особистості. Лише цілеспрямована, високоорганізована діяльність педагога спроможна викликати у вихованця прагнення до морального життя, до добра, правди й краси.

Піднесення учня до статусу мети виховання означає для нього простір вибору діяльності та способів організації свого життя в педагогічно доцільних межах (зовнішня сторона) і відчуття своєї цінності, значущості, людської гідності, інтерес до людей та життя, почуття зростаючих можливостей (внутрішня сторона). Архіважливо, щоб ці завдання здійснювалися за законами добра і справедливості, щоб самореалізація кожної людини не пригнічувала гідності та інтересів інших людей.

Абсолютизація розкріпачення особистості приводить до розуміння власного інтересу як абсолютного блага. Для такого підходу гуманістична мораль стає просто зайвою. У цьому зв'язку важливого значення набуває розуміння кожним, що світ людини – це світ взаємодії людей. У вчинках потрібно навчитися бачити і виражати ставлення до оточуючих. Ставлення до інших людей і до себе в людини, що нормально розвивається, займає стрижневе положення в структурі її характеру. Чи буде у неї розвинене почуття обов'язку і відповідальності перед людьми, починаючи від близьких і закінчуючи далекими, усім людством, чи переживатиме вона їх радощі, біль так само сильно, як свої, буде бажати їм того самого, що постійно бажає собі? Із цим завжди пов'язані не лише головні особливості особистості, а й характер ставлення до світу. Тому, виховуючи у дитини милосердя, потребу турбуватися про оточуючих, інтерес до неповторної індивідуальності кожного, терпимість та інші якості, ми формуємо не лише ставлення її до інших людей і до себе, а й закладаємо в структуру її особистості домінуючу, яка найістотніше впливатиме на ставлення також до інших сторін навколишнього світу [2, 97].

Отже, особистісно орієнтоване моральне виховання – це процес налагодження особистих контактів вихованця і вихователя, утвердження людської гідності, реалізація їх унікальності, що спрямований на становлення і розвиток моральних цінностей вихованця, але не на основі загального для всіх шаблону, а відповідно до індивідуального для кожного учня проекту. Запропонована стаття не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми. Перспективними, на нашу думку, є дослідження реалізації особистісно орієнтованого морального виховання у процесі навчання учнів предметів шкільного курсу та позанавчальній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
2. Білоусова В.О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 97.
3. Практична педагогіка виховання / За ред. М.Ю. Красовицького.-Івано-Франківськ, 2000. – 412 с.
4. Ломако Л.І. Проблема ціннісного пізнання в навчальній діяльності// Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 165.
5. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. – Запорожье: Просвіта, 2000. – 250 с.
6. Савченко О.Я. Екологія дитинства: В.О. Сухомлинський і сучасна початкова школа // Початкова школа. – 2000. – № 1. – С. 1-4.
7. Татенко О. Суб'єктна парадигма у психології освіти // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 2. – С. 21.
8. Якиманская И.Я. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М., 1996. – С. 27.